

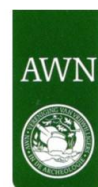

Van Steentijd tot Schattenberg

Een cultuurhistorische inventarisatie van boswachterij Hooghalen

Casper Gils & Jeroen Bolhuis

Vereniging van
vrijwilligers in de
Archeologie

Deventer, 29-05-2013

**In opdracht van de AWN – Vereniging van vrijwilligers in
de Archeologie**

Index

1.0 Inleiding.....	4
1.1 Aanleiding tot het onderzoek	4
1.2 Cultuurhistorische inventarisatie.....	5
2.0 Onderzoeksgebied.....	5
2.1 Plangebied.....	5
3.0 Het onderzoek.....	6
3.1 Doelen en onderzoeksvragen.....	6
3.2 Werkwijze	7
3.3 Voorlichting en publiciteit	7
3.4 Uitvoering.....	7
Bureauonderzoek.....	7
Het veldwerk.....	7
3.5 Administratieve gegevens	8
4.0 De resultaten	9
4.1 Geologie.....	9
4.2 Bewoningsgeschiedenis	10
Paleolithicum & Mesolithicum – 300.000 tot 5300 BCE.....	10
Neolithicum – 5300 tot 2000 BCE.....	11
Bronstijd, IJzertijd & Romeinse tijd – 2000 BCE tot 450 CE	11
Middeleeuwen – 450 tot 1500 CE	12
Nieuwe tijd – 1500 tot nu	13
4.2 Lijst met cultuurhistorische sporen ten noorden van de weg naar Amen	15
4.3 Lijst met cultuurhistorische sporen ten zuiden van de weg naar Amen	16
5.0 Conclusie en aanbevelingen	19
5.1 Conclusie	19
5.2 Advies voor de toekomst	20
6.0 Dankwoord	20
7.0 Bronnen	21
7.1 Literatuur.....	21
7.2 Internet.....	21
8.0 Overzicht van de betrokken partijen, stakeholders en contactpersonen	21

1.0 Inleiding

1.1 Aanleiding tot het onderzoek

Een aantal jaren terug werd door de directeur van het Herinneringscentrum kamp Westerbork, Dirk Mulder, de vraag aan de AWN, Vereniging van Vrijwilligers in de archeologie, gesteld om de bossen rondom het Herinneringscentrum en voormalig kampterrein te onderzoeken op sporen uit het verleden.

Er was al veel over het kampterrein bekend, maar niet de omgeving daarvan. Wel was bij de directie van het Herinneringscentrum bekend dat er in het bos, rondom het voormalig kampterrein, meer sporen uit het verleden aanwezig moesten zijn dan enkel die uit de periode van het kamp. Met sporen wordt hier bedoeld sporen/vondsten van prehistorie tot aan de ontginning vanaf ca.1930.

Uit het oriënterende vooronderzoek komt erg veel interessante informatie naar voren. Informatie vaak verwarrend, incompleet en vaak bestaand uit losse aannames. Veel feitelijke informatie over het gebied, in de vorm van vondsten, vondstmeldingen, archiefstukken, etc. ligt verspreid door heel Nederland. Zowel bij de Drentse archieven, het Drents Museum als bij instanties buiten Drenthe zijn gegevens over het gebied te vinden. Het werd dan ook tijd om deze kennis en informatie op te sporen, te bundelen en bekend te maken door middel van een educatief gerichte publicatie. Dit was meteen de grote uitdaging van dit project. Omdat ook landschappelijk en cultuurhistorisch onderzoek onderdeel uitmaakt van dit project heeft het aanvankelijk de naam als werktitel gekregen "Sporen in het bos". In de loop van de inventarisatie is de titel verschoven naar een exactere titel, n.l. "Van Steentijd tot Schattenberg".

Zoals gezegd is de vraag vanuit het Herinneringscentrum Kamp Westerbork tot onderzoek, het inventariseren en verzamelen van informatie, terechtgekomen bij de Vereniging van vrijwilligers in de archeologie (AWN) afd. 1 Noord-Nederland.

Op verzoek van de secretaris van de AWN, Fred van den Beemt, hebben wij, twee studenten van Hogeschool Saxion in Deventer, Casper Gils en Jeroen Bolhuis, het onderzoek, in het kader van onze derdejaars stage uitgevoerd. Wij zijn verantwoordelijk voor de voorbereiding, begeleiding en afronding van het project. Dit heeft geresulteerd in de vorm van deze **rapportage**, een **digitale gegevenskaart** en een, nog te ontwikkelen, **publiekspresentatie**.

1.2 Cultuurhistorische inventarisatie

Samen met landschapsarcheologie is een cultuurhistorische inventarisatie een relatief nieuw begrip binnen het archeologische werkveld en verdient dan ook een nauwkeurige uitleg en toelichting.

Tijdens een cultuurhistorische inventarisatie wordt gezocht naar zichtbare sporen in het landschap die mensen in het verleden hebben achtergelaten. Het gaat hierbij om zichtbare sporen uit alle tijden! Vandaar een duidelijke verwijzing naar de titel van het onderzoek; "Van Steentijd tot Schattenberg". Ook geologische sporen worden geïnventariseerd. Net als bij landschapsarcheologie wordt zo een bepaald cultuurlandschap in kaart gebracht en de relatie tussen mens en landschap gelegd.

De cultuurhistorische sporen worden op verschillende manieren en onderzoeksmethoden gevonden; vervolgens wordt de informatie verder onderzocht en verwerkt tot op een acceptabel niveau, zowel wetenschappelijk als publieksvriendelijk. Het doel is om een totaalbeeld te krijgen van een bepaalde regio of gebied; een soort tijdslijn of canon. Op deze manier kan een gebied ook een bepaalde waardering krijgen op het gebied van cultuurhistorie, archeologie en geologie.

Met deze gedachten en kennis kan een educatief product ontwikkeld worden voor het publiek. Ook kan het onderzoeksresultaat bijdragen aan besluitvorming en beleid voor een bepaald gebied.

Kortom, een cultuurhistorische inventarisatie doet onderzoek naar zichtbare sporen uit het verleden en beschrijft deze sporen op een overzichtelijke manier. Een cultuurhistorische inventarisatie is de basis voor advies, beleid en educatieve producten. Het eindresultaat en de uiteindelijke waardering kunnen de aanzet zijn tot specifiek vervolgonderzoek.

2.0 Onderzoeksgebied

2.1 Plangebied

Het te onderzoeken gebied ligt in boswachterij Hooghalen. Centraal in het gebied ligt het voormalig kamp Westerbork. Het gebied is verdeeld in percelen die Staatsbosbeheer ook hanteert. De genummerde vlakken binnen de rode omlijning vormen samen het plangebied. Dit rapport omvat voornamelijk de menselijke sporen in het plangebied die tijdens het onderzoek zijn aangetroffen. De reeds bekende menselijke invloeden op het landschap zijn niet onderzocht. In dit geval is het gehele kampterrein buiten beschouwing gebleven. Relevant hierbij is dat het *onderzoeksgebied* cultuurhistorische elementen en informatie bevat die voor toekomstige planologisch beslissingen belangrijk kunnen zijn. Zo hoort het dorp Hooghalen wel bij het onderzoeksgebied, maar past niet binnen de kaders van het plangebied. Reden hiervoor is dat het dorp een teveel omvattend onderwerp van onderzoek is en meer geschikt lijkt voor een eigen specifiek onderzoek.

Toch speelt de invloed van Hooghalen een dusdanige rol dat de geschiedenis van het dorp, tot op een bepaald niveau, is meegenomen in het hele onderzoek.

Immers, een gebied staat nooit los van haar omgeving. Sporen uit een bepaald gebied moeten in een ruimere context gezien worden.

Het dorp Hooghalen en het plangebied, onderverdeeld in 60 genummerde percelen.

3.0 Het onderzoek

3.1 Doelen en onderzoeksvragen

Het doel van het project is een cultuurhistorische inventarisatie van de boswachterij Hooghalen.

De onderzoeksvraag is "inventariseer "alle" zichtbare cultuurhistorische sporen uit het verleden in de bossen rondom het voormalig kampterrein Westerbork en documenteer deze."

De eindproducten zijn een zo volledig mogelijke rapportage van de aangetroffen cultuurhistorische sporen, een digitale GIS-kaart met daarop deze sporen, een publiekspresentatie (Prezi) en conclusies en aanbevelingen met name over op welke wijze het gebied educatief kan worden ontsloten voor een breed publiek. In dit kader kunnen blijvende en periodieke educatieve activiteiten worden ontplooid.

3.2 Werkwijze

Het project is onderverdeeld in twee takken van landschappelijk en historisch archeologisch onderzoek; bureauonderzoek en veldwerk. Deze twee controleren elkaar en vullen elkaar aan. Onder bureauonderzoek wordt verstaan het raadplegen van:

- Historische kaarten
- Bodemkaarten
- Geomorfologische kaarten
- Musea
- Depots
- Archiefonderzoek
- Literatuur
- Interviews met ooggetuigen (oral history)
- Experts, werkzaam in of voor het gebied

Onder veldwerk wordt verstaan het herkennen, interpreteren, rapporteren en controleren van zichtbare elementen van cultuurhistorie.

3.3 Voorlichting en publiciteit

Met het projectteam is afgesproken om voorlopig geen publiciteit te geven aan het onderzoek. Reden hiervoor is om te voorkomen dat geen zoekers/nieuwsgierigen naar de bossen worden getrokken. Na de presentatie van het rapport zal naar buiten worden gerapporteerd.

Wel is op zondag 14 april is een publiekspresentatie gehouden in het Herinneringscentrum. Het project is gepresenteerd voor open publiek door Casper Gils.

De presentatie voor de betrokken partijen en stakeholders zal plaatsvinden op woensdag 29 mei.

In oktober vindt een persmoment plaats tijdens de presentatie van het archeologisch onderzoek in Westerbork van RAAP.

3.4 Uitvoering

Bureauonderzoek

Het projectteam bestaat uit Casper Gils, Jeroen Bolhuis, Fred van den Beemt en Klaas Bolding, van respectievelijk Saxion, AWN en de Historische vereniging Beilen/Hooghalen.

Het bureauonderzoek is deels uitgevoerd door Fred van den Beemt en Klaas Bolding, in opdracht van Casper Gils en Jeroen Bolhuis. Zelf hebben zij ook een groot deel van het bureauonderzoek voor hun rekening genomen.

Het veldwerk

Het veldwerk is uitgevoerd door de twee Saxion studenten met ondersteuning van Fred van den Beemt, Klaas Bolding, Roelf Venekamp (Staatsbosbeheer), Pim Alders (Saxion, opleidingsmanager), Adri Mulder (Saxion, landschapshistoricus).

Het veldwerk heeft in verhouding meer opgeleverd dan het bureauonderzoek. Tijdens de veldverkenningen zijn dan ook de meeste sporen van oude bewoning gevonden, zonder het gebruik van voorkennis, gewonnen uit het bureauonderzoek.

Deze veldverkenningen zijn vaak uitgevoerd met behulp van de fietsen van het Herinneringscentrum. Indien een opmerkelijke structuur werd aangetroffen in de bossen, werd deze ter plaatse gefotografeerd en zoveel mogelijk informatie over opgeschreven.

Vooraf de veldverkenning met Roelf Venekamp was een zeer nuttige waar veel bruikbare informatie uit is voort gekomen.

Tijdens dit project zijn 'reeds bekende' cultuurhistorische sporen gevonden, in het plangebied, die niet staan aangegeven in de daarvoor bestemde archeologische databaseprogramma's. Dit onderzoek heeft niet een oordelend karakter, maar kan wel hulp bieden bij de vraag of alle archeologische en historische informatie goed wordt verwerkt en beheerd. Waar het project Sporen in het bos eindigt, begint de aanzet tot specifiek vervolgonderzoek.

3.5 Administratieve gegevens van de projectorganisatie

Saxion Hogeschool Deventer

Handelskade 75
7417 DH Deventer
0570 603 663
info@saxion.nl

AWN, afdeling Noord-Nederland

Ruiterakker 19
9407 BE Assen
0592-345165/ 06-50231996
awn@vdbeemt.nl

Historische vereniging Beilen

Pinksterbloem 42
9411 CH Beilen

Herinneringscentrum Kamp Westerbork

Oosthalen 8
9414 TG Hooghalen
0593 592 600
info@kampwesterbork.nl

Casper Gils & Jeroen Bolhuis

Tijdlab, tijdloze archeologie
Kanaaldijk Oost 16
7433 PP Schalkhaar
0614034795
info@tijdlab.nl

4.0 De resultaten

4.1 Geologie

Ongeveer 150.000 jaar geleden, toen het landijs uit de Sale ijstijd verdween, lagen grote delen van Drenthe bedekt met een dikke laag keileem. Het keileem bestaat uit grote keien, diverse soorten kleine stenen en veel zand. Dit restant van het landijs wordt ook wel de eindmorene genoemd. De meest aangenomen theorie is dat de Hondsrug werd gevormd door het smeltende ijs en niet door de opstuwning van landijs.

Wanneer ook de laatste ijstijd (Weichselien) in Nederland eindigt, ongeveer 10.000 jaar geleden, is Drenthe één grote zandwoestijn met grote concentraties zwerfkeien. De wind krijgt vrij spel en gaat het zand sorteren; het dekzand, mee gevoerd uit Scandinavië tijdens de ijstijden, wordt bedekt onder een dikke laag stuifzand. Zo ontstaat een groot duinlandschap aan het einde van de laatste ijstijd. De ondergrond van het plangebied is zo'n duinlandschap met hoge en lage gedeeltes.¹

Vrijwel de gehele bodemopbouw van het plangebied is gevormd tijdens en als direct gevolg van de aanwezigheid van ijstijden. In eerste instantie direct door de kracht van het bewegende landijs en in een later stadium door de wind die vrij spel had op het open landschap.

Niet één ijstijd, maar verschillende periodes van extreme koude en schuivend landijs hebben ooit de ondergrond van Drenthe vorm gegeven. Een bekende uitspraak is dan ook: "Zonder ijstijd geen Drenthe".

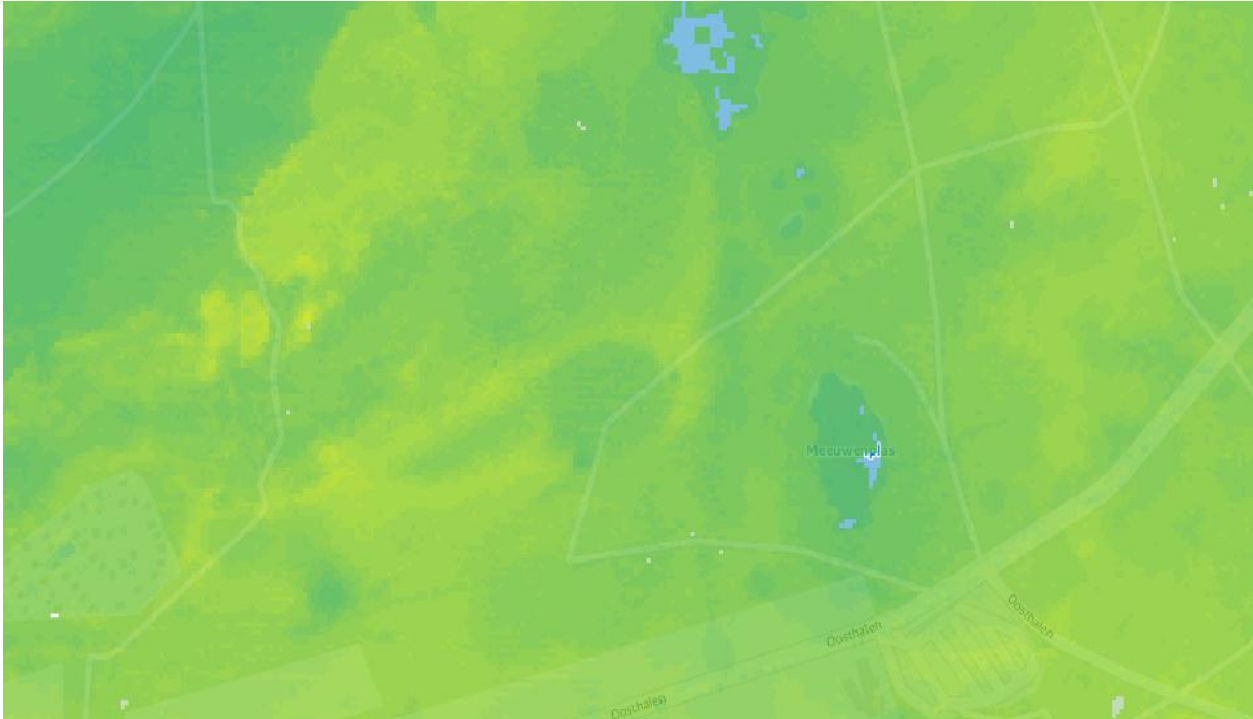
In dit verhaal gaan wij niet dieper in op de genese en verloop van ijstijden, maar kijken we wat er in het landschap nog te herkennen is; sporen en zichtbare landschappelijke elementen uit de ijstijd.

De meeste laagtes en verhogingen in het landschap zijn eenvoudig te herkennen in een hoogtekartaal. De kaart van het Algemeen Hoogtebestand Nederland (AHN) is dan ook uitermate geschikt voor dit type onderzoek.²

Een zorgvuldige bestudering vertelt ons waar deze hoogteverschillen vandaan komen. Een verkenning in het veld kan deze eerste vermoedens bevestigen. Fysiek onderzoek kan in de meeste gevallen de definitieve uitslag geven. Een veldverkenning kan volstaan, maar soms is een grondboring of het lezen van het bodemprofiel noodzakelijk. Voor laats genoemde is toestemming van de grondeigenaar nodig of een vergunning om de bodem te 'verstoren'.

¹ Barends et al, 1986, 104)

² (www.ahn.nl)

Duidelijke hoogteverschillen in het landschap, geïnterpreteerd als zandduinen. Bron: AHN.

4.2 Bewoningsgeschiedenis

Paleolithicum & Mesolithicum (jagers en verzamelaars) – 300.000 tot 5300 BCE

Juist op de hogere en lagere gebieden in het Drentse landschap vinden we de sporen van de eerste bezoekers van het gebied. De tijd tussen de laatste ijstijd en de eerste vaste bewoners is de tijd van de jagers en verzamelaars in Nederland. Vondsten van deze pioniers worden vaak op de meer drassige plekken gevonden, in de buurt van water. Daar werd gejaagd op het wild dat ging drinken. Ook op de hoge zandduinen vinden we vaak sporen terug van deze nomaden. De hoge en droge plekken in het landschap waren zeer geschikt voor tijdelijke kampementen. Sporen uit deze periode zijn wel degelijk gevonden op de rand van het plangebied, bij de Meeuwenplas.³

Het is echter nog niet uit te sluiten dat deze jagers en verzamelaars intensiever in het gebied hebben rondgelopen, evenals de neanderthalers, misschien wel met ruime tussenperiodes. Van laatst genoemde hominide zijn sporen en vondsten zeer moeilijk te vinden aan de oppervlakte; de toenmalige bewoninglagen zijn afgedekt door dikke lagen sediment.

Vanaf de komst van de eerste boeren in het gebied kan er worden gesproken over het begin van de vaste bewoningsgeschiedenis. Maar wie waren deze eerste vaste bewoners?

³ Archis2.0

Neolithicum (eerste boeren) – 5300 tot 2000 BCE

Zo'n 10.000 jaar geleden begon, in het gebied dat wij tegenwoordig het Midden-Oosten noemen, de neolithische revolutie. Jagers en verzamelaars gingen gewassen en dieren domestiseren om zo zeker te zijn van een (gecontroleerde) voedselvoorziening. Deze cultuur heeft zich in de loop van de daarop volgende duizenden jaren verspreid over heel Eurazië. Zo ook in Nederland.

In het huidige Limburg bezoeken boeren (Bandkeramiek) in het neolithicum ons land voor het eerst, voor een relatief korte periode. Daarna, rond 5000 BCE, worden de hoger gelegen zandgebieden van Drenthe bezocht, ook de hoge zandduinen in het plangebied. Met de grote zwerfkeien, die mee zijn genomen door het landijs tijdens de voorlaatste ijstijd, bouwen deze mensen hun grafmonumenten en gebruiken het vuursteen om werktuigen van te maken. Ze maken bekers van klei in een kenmerkende trechterachtige vorm. De naam van dit volk ontleent zich aan deze typerende vorm van hun aardewerk; de trechterbekercultuur.⁴

In ons gebied liggen twee plekken waar 5000 jaar geleden een grafmonument is gebouwd; een hunebed. Deze grote stenen grafkelders zijn vanaf een paar honderd jaar geleden afgebroken en waarschijnlijk verkocht om o.a. dijken en kerken mee te verstevigen. Alles wat nu nog rest zijn twee grote kraters in het landschap met een paar achtergebleven kleine zwerfkeien. De plekken waar de hunebedden hebben gelegen zijn begin 20e eeuw onderzocht en opgegraven door de archeoloog van Giffen. Grote hoeveelheden aardewerk zijn hierbij aangetroffen, hetgeen als grafgift was mee gegeven aan de doden.⁵

In het hele plangebied zijn op verschillende plaatsen vuurstenen werktuigen gevonden, vaak door amateur archeologen, die gelinkt kunnen worden aan de trechterbekercultuur.

Door een groeiende bevolking nam ook de houtkap vanaf het neolithicum toe in het gebied. Ook het land werd intensief gebruikt, voor akkerbouw en veeteelt, en zo ontstaan, vanaf het neolithicum, langzaam grote open vlaktes en de eerste vorm van een heidelandschap.

Bronstijd, IJzertijd & Romeinse tijd (metaaltijden) – 2000 BCE tot 450 CE

De daaropvolgende brons- en ijzertijd zijn periodes met extreme revoluties in cultuur. Echter, de volken uit deze periode laten minder imposante bouwwerken achter in het landschap dan de hunebedbouwers. We kennen uit deze periodes wel de zogenoemde celticfields of raadakkers; verhoogde walletjes in het landschap in een dambord patroon, bedoelt om grenzen in het landschap aan te geven. Deze zijn niet aangetroffen in het gebied. Misschien omdat andere delen van Drenthe meer aantrekkelijk waren op dat moment of omdat de bodem van het gebied te arm was geworden. Het kan ook doordat het eenvoudigweg niet meer zichtbaar is in het huidige landschap. Losse vondsten (potscherven) laten duidelijk zien dat in het gebied activiteit is geweest tijdens de metaaltijden (brons en ijzertijd). Qua zichtbare elementen vinden we een aantal grafheuvels terug uit de brons en ijzertijd.

⁴ Bakker, 2009, 281)

⁵ Depot Nuis

Verspreid over alle uithoeken van het gebied liggen grafheuvels, door de prehistorische mens opgeworpen, de een groter dan de ander. De grafheuvel op het terrein van WSRT (Radio Sterrenwacht) met de naam 'Schattenberg' is de meest indrukwekkende grafheuvel. Deze grafheuvel is de laatste uit een groep van acht die hier hebben gelegen. De heuvels zijn archeologisch zijn onderzocht door van Giffen. Veel informatie ligt bij het Groninger Instituut voor Archeologie (GIA). Nader onderzoek kan meer duidelijkheid over de grafheuvels geven.

Door de groei in cultuur en bevolking ontstaan aan het einde van de ijzertijd grote dorpen. De Romeinse tijd wordt in ons gebied eigenlijk overgeslagen. We spreken wel van een inheems Romeinse tijd, maar vaak wordt deze onder dezelfde noemer als de ijzertijd onder verdeeld, qua cultuurhistorie. De Romeinen hebben wel veel contact gehad met de volken ten noorden van hun rijksgrens (Limes), maar in ons gebied is daar tot op heden weinig van terug te vinden. Wel zijn er in de omgeving vondsten gedaan die dateren uit de Romeinse tijd. Deze informatie ligt opgeslagen in Archis, het archeologische data register.

Middeleeuwen (handel, steden en recht) – 450 tot 1500 CE

Vervolgens reizen we verder door naar de middeleeuwen en zien we het ontstaan van de eerste echte dorpen, met brinken en rechtspraak en ook de handel tussen deze dorpen.

Grote karren met houten wielen denderen over het steeds meer kaler wordende landschap. Deze karren slijten hun sporen uit en zijn tot op de dag van vandaag zichtbaar in het gebied. De bundels uitgesleten karrensporen lopen op veel plekken in het Drentse landschap over de heide en zijn met elkaar te verbinden, van dorp naar dorp. Het zijn in feite de eerste herkenbare economische verbindingen van A naar B. Ook in onderzochte gebied zijn karrensporen als verbinding tussen de ene en de andere plaats aangetroffen. Het is aan te nemen dat deze sporen lopen van Amen naar Hooghalen en aansluiten op de 'hoofdweg' die over de Hondsrug heen liep. Nader onderzoek kan hier meer duidelijkheid over geven.

Door de loop der eeuwen verandert er relatief weinig in het gebied. Dorpen zoals Hooghalen (1210) ontstaan geleidelijk en groeien door. In de tijd van Napoleon ontstaan, op grote schaal de eerste gedetailleerde landkaarten en zien we hoe weinig activiteit in het gebied plaats heeft gevonden. Een oude gedetailleerde landkaart uit 1820 toont het dorp Hooghalen en een kleine weg van Amen naar Zwiggelte. Deze weg wordt nu nog steeds gebruikt en is van een zandweg veranderd naar een verharde weg.

Op de kaart van 1830 wordt een verhoging in het landschap genoemd met de naam Schattenberg. Maar over de oorsprong van deze naam blijft nog steeds veel onzekerheid bestaan.

Op de landkaarten die volgen is mooi de ontwikkeling te zien van het gebied; steeds meer cultivering van het landschap.⁶

⁶ (www.watwaswaar.nl)

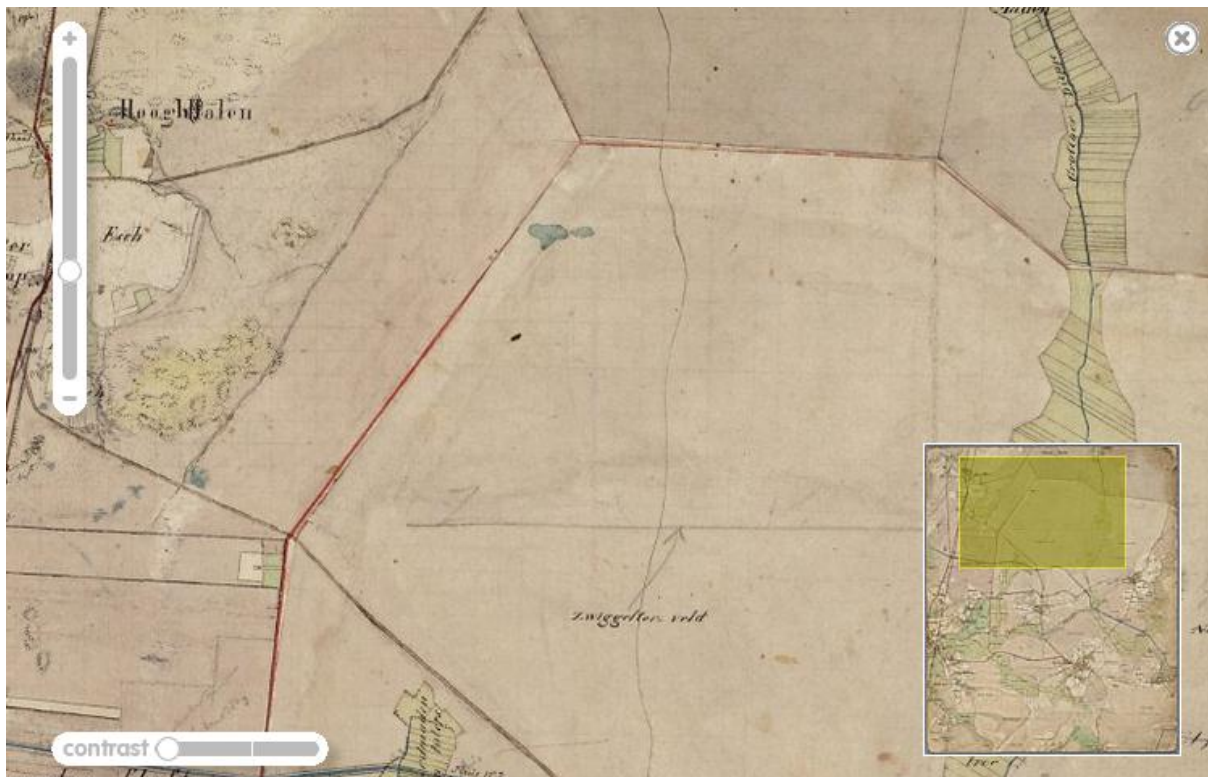
Nieuwe tijd (wetenschap en logica) – 1500 tot nu

Aan het begin van de nieuwe tijd (NT) kenmerkt het gebied zich door het open heide landschap met hier en daar vennetjes. In het gebied liggen twee van deze vennetjes. Het is vaak moeilijk aan te geven of het gaat om een uitgestoven zandgat (opgevuld met water), of dat we te maken hebben met een pingo ruïne. Laatst genoemde is ontstaan tijdens de voorlaatste ijstijd, vennetjes zijn vaak recenter gevormd, maar dit hoeft zeker niet altijd het geval te zijn.

Een goed voorbeeld van intensief gebruik en cultivering van het landschap is de winning van turf. Net buiten het plangebied liggen, op luchtfoto's te zien, veenaftgravingen.

In de nieuwe tijd (1939) wordt kamp Westerbork gebouwd in opdracht van de Nederlandsche regering voor de opvang van Joodse vluchtelingen uit Duitsland.

Als de Duitsers Nederland bezetten wordt het vluchtelingen kamp een opvang en doorvoer kamp voor Joden, zigeuners, homoseksuelen en politieke gevangenen. Na de oorlog worden Duitsers en NSB'ers gevangen gezet in het kamp. Wanneer Nederland faalt om de Molukkers een eigen staat te geven, worden veel KNIL-militairen, samen met hun gezinnen, per boot, overgebracht naar Nederland waar zij onder meer werden gehuisvest in voormalige Duitse kampen zoals Kamp Westerbork. Tot aan 1970 woont de Molukse bevolking op deze plaats. Zij vertrokken naar nieuwbouwhuizen in omliggende gemeenten. Het Molukse kamp werd genoemd naar de grafheuvel "Schattenberg".

Aan het begin van de 19^e eeuw bestaat het gebied vrijwel alleen uit heide.
Bron: watwaswaar.nl

Al in de jaren '50 is Staatsbosbeheer begonnen met het aanplanten van bos rondom het voormalig kampterrein. Veel bossen worden in deze periode aangeplant in Drenthe ter behoeve van de mijnbouw in Limburg. In het onderzoek zijn enkele zichtbare elementen terug gevonden in het landschap die terug verwijzen naar dit begin van bosaanplanting. Het gaat hier om drie betonnen poeren van de oude uitkijktoren van Staatsbosbeheer en betonnen paaltjes van de omheining van de oude kwekerij. Elke boswachterij had in de tijd een eigen kwekerij en een uitkijktoren. De uitkijktoren was bedoeld om bosbranden snel te kunnen spotten en te lokaliseren. De kwekerij heeft in de jaren '70 een nieuwe locatie gekregen, vlak naast de oude uit de jaren '50. Ook van de tweede kwekerij zijn nog delen van de omheining te zien. Later zijn alle kwekerijen opgeheven en samengegaan in een centrale kwekerij te Borger.

Het huidige landschap van de omgeving van het voormalig kampterrein wordt gedomineerd door de viertien grote sattellieten (parabolische antennes) van *Westerbork Synthese Radio Telescoop*, in de volksmond de Radio Sterrenwacht. Het Herinneringscentrum Kamp Westerbork is in 1983 gebouwd en heeft het gebied een educatief karakter gegeven. Het voormalig kampterrein en het museum vertellen het verhaal van de verschillende fases van het kamp.

Spelende Molukse kinderen in Kamp Schattenberg. Op de foto te zien, de oude barakken van Kamp Westerbork. Bron: Drents Archief

4.2 Lijst met cultuurhistorische sporen ten noorden van de weg naar Amen

Spoor	Perceel	Titel	Beschrijving	Datering	Bron
1	3,7	Dekzanddepressie	Grote uitblazingskom met ophoping van verwaaid zand.	Laat glaciaal	Veldwerk H. Huisman, Adri Mulder
2	3	Hunebed	Restanten van een verdwenen hunebed; grote krater in het landschap met sporen van de dekheuvel en een zwerfkei.	Neo-lithicum	Veldwerk + Bureau- onderzoek
3	8	Hunebed	Restanten van een verdwenen hunebed; grote krater in het landschap met sporen van de dekheuvel en een zwerfkei. Stenen keldervloer aanwezig.	Neo-lithicum	Veldwerk + Bureau- onderzoek
4	9	Bundel karrensporen	Minstens drie, in het zand, uitgesleten wegen. Sluiten aan op het middeleeuwse wegennetwerk van Groningen to Coevorden.	Middel- eeuwen	Veldwerk
5	8	Bochtige sloot; sluit aan op kolk en vervolgt als rechte sloot.	Voor afwatering. De kolk heeft een natuurlijke oorsprong.	Nieuwe Tijd	Veldwerk Roelf Venekamp , Pim Alders
6	8	Zand duinen	Door de wind opgehoopt zandlichaam.	Laat glaciaal	Veldwerk Roelf Venekamp
7	5	Zand duinen	Door de wind opgehoopt zandlichaam.	Laat glaciaal	Veldwerk Roelf Venekamp
8	5	Diepe sloot	Voor afwatering van akkers.	Nieuwe Tijd	Veldwerk
9	5	Markengrens	Grens tussen de marken van Hooghalen en Amen met grote zwerfkei.	Middel- eeuwen	Veldwerk + Bureau- onderzoek
10	3	Waterplas	Uitgestoven vlakte, gevuld met water.	Laat glaciaal	Veldwerk + Bureau- onderzoek
11	7	Waterplas	Meeuwenplas	Laat glaciaal	Veldwerk + Bureau- onderzoek
12	3	Turfwinning	Rechtlijnige putten, uitgegraven in het veen.	Nieuwe tijd	Bureau- onderzoek
13	1 t/m 7	Oude spoorlijn	Voormalig tracé van Duitse spoorlijn, dient nu als bosweg.	Nieuwe tijd	Bureau- onderzoek

4.3 Lijst met cultuurhistorische sporen ten zuiden van de weg naar Amen

Spoor	Perceel	Titel	Beschrijving	Datering	Bron
14	10	Herinneringscentrum	Herinneringscentrum Kamp Westebork; museum, educatieve ruimtes, restauratie. Viert in 2013 het 30 jarig bestaan.	Nieuwe tijd	Bureau-onderzoek
15	10	Grafheuvel 1	Kleine hoop zand omgeven met krans van kleine paaltjes. De vorm en afmeting suggereren IJzertijd.	IJzertijd	Veldwerk + Bureau-onderzoek
16	10	Grafheuvel 2	Net als grafheuvel 1, op vijf meter afstand.	IJzertijd	Veldwerk + Bureau-onderzoek
17	44	Weiland	Drassige weide werd gebruikt om de paarden van Staatsbosbeheer in te weiden.	Nieuwe Tijd	Veldwerk Roelf Venekamp
18	49	Kampterrein	Het kampterrein kent zes verschillende periodes van gebruik; vluchtelingen kamp, opvangkmap, doorvoerkamp, gevangenen kamp, Schattenberg, herinnerings kamp.	Nieuwe Tijd	Bureau-onderzoek
19	47	Grafheuvel 3	Grote hoop zand met de naam Schattenberg. Wordt al op kaarten uit de 19 ^e eeuw aangegeven als Schattenberg. De vorm en afmeting suggereren laat neolithisch tot bronstijd.	Laat Neolithicum, Bronstijd	Veldwerk + Bureau-onderzoek
20	47	Oude waterzuivering 1	Restanten van een oude waterzuivering van het vluchtelingenkamp. Bedekt met zand en begroeid met planten.	Nieuwe Tijd	Veldwerk + Bureau-onderzoek
21	48	Oude waterzuivering 2	Oude waterzuivering van het doorvoerkamp. Aangelegd door en tijdens de snelle groei van het aantal gevangenen.	Nieuwe Tijd	Veldwerk + Bureau-onderzoek

22	nvt	Begraafplaats Duits + NSB	Plek waar stoffelijke overschotten van Duitse militairen en Nederlandse NSB'ers zijn gevonden.	Nieuwe Tijd	Veldwerk + Bureau-onderzoek
23	49	Waterput	Betonnen waterput naast de kant van het fietspad. Beton (vermengd met aangevoerd grind) komt uit de oorlogstijd.	Nieuwe Tijd	Veldwerk + Bureau-onderzoek
24	50	Grafheuvel 4	Grote hoop zand, in matige conditie. Veel begroeiing. De vorm en afmeting suggereren laat neolithisch tot bronstijd.	Veldwerk + Bureau-onderzoek	Veldwerk Fred van den Beemt
25	49	Markante bomen	Aantal bomen met opmerkelijke vormen; geen stam en veel takken. Bomen werden gebruikt voor geriefhout.	Nieuwe Tijd	Veldwerk
26	24	Grafheuvel 5	Grote hoop zand in goed onderhouden conditie. Om tien meter van de weg en tegenover een waterplas. Rondom de grafheuvel sterk reliëf in het landschap. De vorm en afmeting suggereren laat neolithisch tot bronstijd. D	Veldwerk + Bureau-onderzoek	Veldwerk, Fred van den Beemt
27	26	Waterput 2	Laag bij de grond, aan de kant van de verharde weg. Matig grote betonnen waterput.	Nieuwe Tijd	Veldwerk Fred van den Beemt
28	20	Heidelager	Verhoging in het landschap. Driehoek in het landschap met enkele barakken. Op honderd meter afstand nog een schuur. Woon/slaapplaats van Duitse soldaten.	Nieuwe Tijd	Veldwerk + Bureau-onderzoek
29	19	Kwekerij 1	Restanten van de oude kwekerij van Staatsbosbeheer uit de jaren '50. Elke boswachterij had een eigen kwekerij. Alleen enkele betonnen paaltjes zijn nog zichtbaar. Onderdelen van het oude smalspoor zijn gebruikt als omheining.	Nieuwe Tijd	Veldwerk Roelf Venekamp

30	19	Kwekerij 2	Restanten van de oude kwekerij van Staatsbosbeheer uit de jaren '70. Alleen een klein stuk hekwerk zichtbaar.	Nieuwe Tijd	Veldwerk
31	26	Schuur Staats Bosbeheer	Werkschuur van Staatsbosbeheer. Nog steeds in gebruik.	Nieuwe Tijd	Veldwerk
32	19	Uitkijktoren	Drie, van de oorspronkelijk vier, betonnen poeren met ijzeren bevestigingen nog zichtbaar. Ooit een meter hoge uitkijktoren ter preventie van bosbranden.	Nieuwe tijd	Veldwerk
33	14	Zandkuil	Grote zandkuil. Afgegraven voor aanleg van de wegen door het bos. Tegenwoordig gebruikt als speelterrein.	Nieuwe tijd	Veldwerk
34	10 t/m 50	Oude spoorlijn	Verloop van het voormalig tracé van Duitse spoorlijn. Dient nu als verharde autoweg.	Nieuwe tijd	Veldwerk
35	Buiten plan-gebied	Boerderij	Restanten van een oude boerderij	Nieuwe Tijd	Veldwerk + Bureau-onderzoek
36	nvt	Batterij dump	Dump van oude batterijen uit de kamptijd	Nieuwe Tijd	Veldwerk + Bureau-onderzoek

5.0 Conclusie en aanbevelingen

5.1 Conclusie

Uit een aantal tijden van de bewoningsgeschiedenis zijn nog veel zichtbare sporen te herkennen, denk aan grafheuvels, karrensporen en de oorlog? Uit andere tijden niet tot nauwelijks. Dit heeft te maken met de manier waarop culturen het landschap gebruikten en wat zij hierin achterlieten. Ook heeft het te maken met hoe het landschap zich heeft ontwikkeld en de mate van functionaliteit van dat landschap op een bepaald moment. Natuurlijk heeft de bewoning ook oudere sporen weer aangetast en zelfs compleet uitgewist.

Echter, als men met voldoende voorkennis en een scherp oog het huidige landschap benaderd kan vanuit elke periode uit de geschiedenis wel een spoor van bewoning aangetroffen worden en herkenbaar zijn. Zij het niet altijd even grote, maar zeker wel unieke sporen van oude culturen die ooit het gebied hebben bewoond.

Het gaat altijd wel om sporen die niet eeuwig meegaan met de tijd en dus vergankelijk zijn. Veel sporen zijn ook al uitgewist en voor altijd uit het oog onttrokken. Wat rest, is een verzameling van zeer unieke zichtbare elementen in het landschap uit alle tijden. Elementen die een zeer hoge educatieve waarde met zich mee dragen. Zonder deze sporen zouden we nog minder weten over ons verleden. Het zijn kleine puzzelstukjes die met behulp van vervolgd onderzoek aansluiten op het grote verhaal.

Daarom is het ook zeer belangrijk om de bezoeker van het gebied te attenderen op het geen dat nog over is. Naast het verwijzen naar de sporen is het ook belangrijk om deze goed te beschermen zodat latere generaties ook kunnen leren en genieten van de rijke cultuurhistorie van het gebied.

Registratie?

In het gebied zijn voorwerpen en aardewerkvondsten gevonden door amateurarcheologen die nergens staan geregistreerd. Veel van deze vondsten zijn niet terug te vinden in Archis. Zo ook het merendeel van de aangetroffen grafheuvels. Ook deze zijn niet geregistreerd in Archis. Gezien het onderhoud dat wordt gepleegd aan de heuvels moeten zij toch ergens geregistreerd staan. Wij noemen dit archeologische missers die op termijn consequenties voor de ruimtelijke ontwikkeling kunnen hebben voor de desbetreffende monumenten en voor het gehele gebied.

5.2 Advies voor de toekomst

Het volgende advies is van toepassing:

Ontwikkel een educatieve wandelroute langs de sporen, van de bewoningsgeschiedenis, met de hoogste belevingswaarde met een bijbehorende wandelkaart of APP voor de smartphone.

De kaart geeft tekst en uitleg over de route en de bezienswaardigheden. De wandeling is een reis door de tijd en geeft de bezoeker een nieuwe kijk op het landschap en het verleden. De nadruk wordt vooral gelegd op de tijd vóór de periode van het kamp. De wandelroute kan ook onder begeleiding van een gids afgelegd worden. Een presentatie, voorafgaande aan de wandeling, is reeds gemaakt.

Een tweede advies is om in het museum een kleine tentoonstelling te realiseren. Hier kunnen vondsten getoond worden en in het kort de gehele bewoningsgeschiedenis van het gebied. Vondsten kunnen via amateurarcheologen en depots verzameld worden.

Mensen worden, na het zien van de vondsten en informatie, geprikkeld om het gebied te bezoeken.

- Voortzetting van het archiefonderzoek
- Het inventariseren van vondsten bij amateurs en bewoners van Hooghalen e.o.
- Het verder ondervragen van ooggetuigen (Oral History) van bewoners van Hooghalen e.o.
- Het schrijven van een artikel voor Westerheem (AWN) en voor het tijdschrift van de Historische vereniging Beilen/Hooghalen. (Casper en Jeroen)
- Een lezing en excursie voor AWN, DPV en Hist. Ver. Beilen/Hooghalen. (Casper en Jeroen)
- GPS-metingen van de sporen

6.0 Dankwoord

Alle dank gaat uit naar alle betrokken mensen bij het onderzoek.

In het bijzonder gaat onze dank uit naar Fred van den Beemt. Door hem is het onderzoek van de grond af gekomen en heeft hij altijd, door zijn ervaring en moderne kijk op de zaken, voor veel motivatie en inspiratie gezorgd.

Speciale dank ook naar Klaas Bolding voor het vrijmaken van veel tijd en enthousiastme om ons bij het onderzoek te ondersteunen.

Ook gaat speciale dank uit naar Ivar Schute, senior archeoloog van onderzoeksbureau RAAP. Wij waren zeer gastvrij uitgenodigd en op bezoek bij RAAP-west in Leiden, voor de ondersteuning bij het maken van een (GIS)-database. Als laatste ook veel dank uit naar Guido Abuys en het Herinneringscentrum voor de te gebruiken werkruimte en faciliteiten.

Casper Gils en Jeroen Bolhuis

7.0 Bronnen

7.1 Literatuur

Barends S. et al, 1986: *Het Nederlandse landschap*, Utrecht.

Encyclopedie Drenthe Offline en Online

Galle G., 2013: *Een aanvullende archeologische inventarisatie (AAI) te Hooghalen-Heuvingerzand, Galle Griet, Noordzijde-Scheebroek en Oudemolen, provincie Drenthe*

Jansen P. Et al, 2012: *Bosgeschiedenis en erfgoed*, Wageningen

Kooijmans L.P.L./P.W.van den Broeke/H.Fokkens/A.van Gijn, 2009: *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam

Nieuwe Drentse Volksalmanak 1883-heden

Veenputten op de Appelse heide, Een historisch-geografische studie

Vlerk I.M.van der/F.Florschütz, 1949: *Nederland in het ijstijdvlak*, Leiden.

Wallen en waterfuncties. Houtwallen als onderdeel van historische watersystemen. RCE.

7.2 Internet

Archis

www.ahn.nl

www.drentsarchief.nl

www.waswaswaar.nl

8.0 Overzicht van betrokken partijen en stakeholders

AWN afd. 1 Noord-Nederland

Hogeschool Saxion Deventer, archeologie

Historische Vereniging Beilen-Hooghalen

Herinneringscentrum Kamp Westerbork

Staatsbosbeheer

RAAP Archeologisch Adviesbureau

Drents Archief, Assen

Drents Museum, Assen

Gemeente Midden-Drenthe

Provinciaal archeoloog (Wijnand van der Sanden)

Archeologisch Depot Noord Nederland, Nuis

Rijksdienst Cultureel Erfgoed (RCE), Amersfoort (Archis)

Rijksmuseum voor Oudheden (RMO), Leiden

